

Dichters & Denkers

Andreas Burnier is radicaal maar wars van orthodoxie

De schaduw van de oorlog

Elk boek is een gevaar geeft een prachtig beeld van de ‘veelheid’ die Andreas Burnier kenmerkte. Burnier leefde nog vele jaren na de oorlog onder geestelijke druk van de Duitsers, om uiteindelijk een thuis te vinden in het jodendom.

Xandra Schutte 28 september 2022 – verschenen in De Groene nr. 39. Online in archief De Groene.

‘Jood zijn is schuldig zijn, is door blonde slijmreuzen vermoord worden’, schrijft Andreas Burnier in het verhaal *Volgend jaar in Jeruzalem* in *De verschrikkingen van het noorden* uit 1967. Op een lichte, *matter of fact*-achtige toon laat ze gebeurtenissen die haar hele leven tekenden ultrakort de revue passeren: de onderduik, de terugkeer in haar joodse gezin als calvinist, de tolerantie van haar ouders als ze aan tafel tussen de joodse gasten bidt en de Heer dankt, haar bekering tot het communisme als Nederland weer handel gaat drijven met de Duitsers, de schooltijd op het chique lyceum, waar stijl zwaarder weegt dan intellect, de studententijd waarin ze een ‘nietzscheaans gekleurd super-esthetisme’ afwisselt met vagebondisme à la de Franse dichter François Villon.

‘Ten slotte werd ik ziek van mijn identiteitswisselingen’, sluit ze de opsomming af. Haar joodse identiteit is zoekgeraakt in de onderduik en na de bevrijding, terug bij haar familie, lukt het haar niet ermee in het reine te komen. De enige ik-voorstelling waar ze zich in de loop van de jaren in kan vinden is in het verhaal de volgende: ‘Joodse man van in de veertig, op een huurkamer in wereldstad. Van herkomst bijvoorbeeld Oost-Europees, van opvoeding Engels, van nationaliteit Amerikaans, van verblijfplaats West-Europees. Spreekt zeven talen met zeven accenten. Bezit twee pakken, en onder zijn bed een doos met familiepapieren en een medaillon van zijn half-Roemeense grootmoeder.’

Het is haar biografie in een notendop, die ze in *Volgend jaar in Jeruzalem* bijna achteloos weergeeft. De breuk die de oorlog en onderduik veroorzaakten, de identiteitswisselingen, de zoektocht naar een intellectueel en geestelijk thuis vormen de rode draad in *Elk boek is een gevaar*, het Privé-domein dat Ronit Palache uit gepubliceerde en ongepubliceerde teksten van Andreas Burnier heeft samengesteld. Het vroege inzicht in haar thuisloosheid, om het zo te noemen, betekent nog niet dat Andreas Burnier snel verlossing vindt – het oerbeeld van de ontwortelde jood in een huurkamer in een wereldstad lijkt niet echt een uitkomst. In het verhaal ziet ze juist scherp wat haar dwangmatige antwoord op haar identiteitsverlies is: de behoefte zich ‘perifeer uit te breiden in een veelheid van studies, beroepen, godsdiensten, politieke standpunten’. Daarbij is er voortdurend ‘de nijpende angst’ voor ‘iedere schijn van permanentie’.

Die ‘veelheid’ wordt alleen al weerspiegeld in de vele namen die ze heeft. Ze wordt in 1931 geboren als Catharina Irma Dessaur, roepnaam Irma of Irmeske. In de onderduiktijd moet ze de neutrale, en daardoor veiligere, naam Ronnie van Dijk aannemen en zeggen dat ze op de Stationsstraat woont (bijna elke plaats heeft wel een Stationsstraat); ze zal zich na de oorlog Ronnie blijven noemen. Als schrijver kiest ze voor het pseudoniem Andreas Burnier; in haar

antroposofische tijd heet ze Reinier en als ze aan het eind van haar leven terugkeert naar het jodendom krijgt ze ten slotte de nieuwe naam Atara.

De behoefte zich ‘perifeer uit te breiden’ uit zich in de grenzeloosheid van haar intellectuele belangstelling; álles interesseert haar, nou ja, behalve dan politiek en sport. Ze is wetenschapper – vanaf 1971 is ze als C.I. Dessaur hoogleraar criminologie in Nijmegen – en schrijfster van eigenzinnige romans als *Een tevreden lach*, *Het jongensuur* en *De huilende libertijn*. Ze is dichter en polemist, cerebraal essayist en romanticus, rebel en angstaas, een meisje dat een jongen wil zijn en een ‘mens in vrouwenverpakking’, rationalist en mysticus – in zekere zin is ze dat bij voorkeur allemaal tegelijk. Bovenal is ze een rusteloze zoeker, zowel in intellectueel als spiritueel opzicht.

Veel van haar gedaanten en obsessies zijn te herleiden tot de oorlog. In *Elk boek is een gevaar* zijn net als in de mooie biografie *Metselaar van de wereld* van Elisabeth Lockhorn, die nu is herdrukt, de passages over de oorlog en de weerslag daarvan het aangrijpendst. Het zijn ook de stukken die het meest autobiografisch zijn; zoals Ronit Palache in haar inleiding constateert houdt Burnier als het om haar persoon gaat de regie graag in eigen hand. Drie jaar lang, van haar elfde tot haar dertiende, zit zij, gescheiden van haar ouders, ondergedoken op maar liefst zestien adressen. In een interview met Ischa Meijer, opgenomen in *Elk boek is een gevaar*, vertelt ze dat ze zich altijd optimaal aanpaste aan de uiteenlopende milieus waarin ze terecht kwam: ‘Communist met de communisten, gereformeerd met de gereformeerden, antroposoof met de antroposofen.’

Hartverscheurend is de passage in het fragment *Oorlog*, waarin ze beschrijft hoe haar op haar onderduikadres in Harderwijk te verstaan wordt gegeven dat ze weg moet – of zij, als elfjarige, niet kan meedenken over een oplossing? In haar paniek herinnert ze zich ineens een dokter in het dorpje in de Achterhoek, waar voor de oorlog de familie van haar moeder woonde. Op een koude winterochtend vertrekt ze op de fiets met de man die haar onderdak bood; onderweg nemen ze een kamer boven een café in Winterswijk. Daar nemen ze om de zenuwen te kalmeren alle onderduikmogelijkheden door. Diep in de nacht staat de waard ineens naast hun bed; hij heeft van achter de tap alles kunnen verstaan en zegt dat hij haar moet aangeven. ‘Maar als je nou maakt dat je hier gauw wegkomt, dan zal ik het pas melden als jullie al een eind op weg bent. Ik wil zo’n kind toch liever niet op mijn geweten hebben, begrijp je.’

In *Oorlog*, dat ze voor middelbare scholieren schreef, toont Burnier zich ook bewust van wat later als de ‘hiërarchie van leed’ te boek is komen te staan. ‘Ik voelde mij doorgaans eenzaam, opgejaagd en ellendig’, herinnert ze zich. ‘Toch beseftte ik dat mijn ervaringen niets waren, vergeleken bij het leed van kinderen en volwassenen die meteen naar concentratiekampen in Polen waren afgevoerd of die na een korte of langere onderduikperiode alsnog waren verraden of gedeporteerd.’ Ze concludeert: ‘Ik vond dus dat ik, relatief bevoorrecht, geen recht had op “groot verdriet”.’

Het is dit onvermogen het verdriet toe te laten, een onvermogen dat algemeen maatschappelijk verankerd was, want de teneur na de oorlog was zwijgen en het leven weer oppakken – of zoals Burnier het zelf in de titel van een opiniestuk samenvatte: ‘Niet zeuren, doorlopen’ – dat maakt dat het trauma naar binnen slaat. Haar enige kleine protest is dat ze haar hele leven ‘duits’, enzovoorts,

met een kleine ‘d’ schrijft, als piëteit aan haar vermoorde familieleden en vrienden. ‘Een machteloos symbool, daar ben ik mij van bewust. Het beetje ergernis dat ik sommigen daarmee bereid, is mijn late kinderwraak of, als je wilt, een gebaar jegens het kind dat toen alleen bij die kleine letter iets kon voelen.’

Maar decennialang is ze, naar eigen zeggen, gehersenspoeld: joods staat gelijk aan gevaar. Pas heel laat beseft ze, bijvoorbeeld in *De nacht van de bevrijding*, de rede die ze houdt na de uitreiking van de Verzetsprijs aan haar, dat ze nog vele jaren na de oorlog onder geestelijke druk van de Duitsers heeft geleefd, ‘bang voor geüniformeerde politie, bang voor massa’s, bang voor honden, bang voor de deurbel, bang voor mijn joodse identiteit’. Dat is in 1991, als ze zich met haar joods-zijn heeft verzoend en zich met de haar kenmerkende studiedrift op het jodendom en het Hebreeuws heeft gestort. ‘Het heeft maar een halve eeuw geduurd voordat ik ervan af was’, zegt ze quasi luchtig tegen Ischa Meijer. En Hebreeuws onder de knie krijgen is dan wel moeilijk op haar leeftijd, ze is dan zestig, geeft ze toe, ‘maar ieder Hebreeuws woord dat ik leer, eentje per dag ofzo, is 1-0 voor mij tegen de moffen’.

In *Elk boek is een gevaar* worden autobiografische teksten afgewisseld met opiniestukken, lezingen, brieven en notities uit Burniers privé-archief over thema’s die haar na aan het hart lagen. Ze gaan over feminisme, homoseksualiteit, het schrijven, het kwaad, euthanasie en haar zoektocht naar wijsheid in verschillende religieuze en mystieke stromingen, de thema’s waarom ze bekendstaat. Maar veel stukken krijgen in het autobiografische verband van het Privé-domein een net wat andere betekenis dan voorheen. En dat heeft te maken met de oorlog.

Opeens valt op dat haar feminisme (een term waar ze niet zoveel affiniteit voor voelde; liever had ze het over ‘anti-masculinisme’) zich vooral tegen het ‘seksefascisme’ richt, ook een vorm van discriminatie maar dan gericht op mensen met een vrouwelijk lichaam. Ze heeft niet veel geduld met de vrouwen ‘die zeggen naar autonomie te streven, maar zich tegelijkertijd door een man laten onderhouden en als zijn lijfeigene fungeren’; het ‘feminisme van de hogere aanrechten’ noemt ze dat. En waarom zou abortus een vlag van de vrouwenstrijd moeten zijn? Abortus vindt ze een masculinistisch ideaal, dat verradt dat de nationaal-socialistische ideologie diep in ons collectieve bewustzijn is doorgedrongen.

Als criminoloog, maar ook als filosofisch ingestelde essayist heeft ze een fascinatie voor het kwaad, dat ze terugziet in de progressieve pleidooien voor abortus en euthanasie – niet heel subtiel heeft ze het in haar polemische stukken over ‘euthanasiasme’ en ‘euthanazi’s’. In *Elk boek is een gevaar* staat het felle redactioneel *Euthanasie: de zelfmoord op zieken en bejaarden*, dat ze schreef voor het vakblad *Delikt en Delikwent*, waarin ze stelt dat het ‘veertig jaar ná Hitler en zijn eugenetica’ niet makkelijk is om uit te leggen wat haar bezwaren zijn tegen ‘de engeltjesmakers, of de *do-gooders* die met injectienaald en spuit maar al te gaarne hun medemensen uit het aardse lijden willen verlossen’. Ze eindigt het stuk omines met: ‘Het nationaal-socialistische erfgoed, verpakt in de rode vlag van het groepsheil of in het plastic van het individuele hedonisme, kan tot niets anders leiden dan totale barbarij, totale angst van allen voor allen, totale vernietiging van wat eens onze beschaving was.’

Dat zijn heel zware woorden, waaruit niet alleen woede klinkt, maar ook angst, gevoed door haar oorlogservaringen. Het is te reductionistisch om haar hele mens- en wereldbeeld tot de oorlog terug te brengen; Andreas Burnier had een natuurlijke hang naar het mystieke, niet voor niets schrijft ze dat ze zich de ‘lichtwereld’ van voor haar geboorte nog kan herinneren. Maar haar afkeer van de dogmatici van de Kerk der Rede, die er een eenzijdig rationalistisch en reductionistisch mens- en wereldbeeld op nahouden, en zich afkeren van alles wat naar religie en mystiek zweemt, heeft zeker ook te maken met de rationaliteit waarmee de industriële moord op de joden werd uitgevoerd. In haar spirituele mensbeeld zijn alle mensen volwaardige individuen, ook als ze lichamelijk of geestelijk gehandicapt zijn. Alleen kan niet ieder mens zich volledig manifesteren. Maar als je ervan uitgaat dat alle mensen dragers zijn van ‘een volwaardige menselijke entiteit’ hoed je je voor elke vorm van discriminatie – en erger.

Burnier is in haar beschouwelijke stukken vaak zeer ernstig, maar haar werk kan evengoed spottend, boos en ronduit humoristisch zijn; in *Elk boek is een gevaar* komen al haar registers aan bod. Bijvoorbeeld in de even scherpe als geestige brieven die ze, al dan niet onder pseudoniem, schrijft – een wonder dat ze daar met haar drukke leven überhaupt de tijd voor vindt. Zo richt ze zich als Cursist-nr. 93.222.108 tot de Weight Watchers – uitmuntend, hun methode, maar zouden ze geen rekening kunnen houden met de werkende vrouw? – en wijst ze de Consumentenbond op zijn seksistische taalgebruik – waarom sluiten ze 52 procent van de consumenten uit door het steeds over de ‘consument, hij’ te hebben?

En hoe radicaal en uitgesproken ze vaak ook is, van orthodoxie moet ze niets hebben. Als ze hoort dat een vrouwenboekwinkel overweegt het kritische boekje *Hedendaags feminisme* van Renate Rubinstein te boycotten, waarschuwt ze haar latere partner Ineke van Mourik dat er ‘een zeer reëel gevaar van puritanisme, dogmatisme, sektarisme, holier-than-thou-isme in de vrouwenbeweging’ bestaat. ‘Leve de vrijheid van drukpers’, schrijft ze, ‘van informatie, van kritiek’. En ze vermaant: ‘Als jullie in deze zaken verkeerd beslissen, krijg je een soort Christian Science Reading Room op den duur: allemaal pamfletten die het gelijk van de beweging bevestigen. Pfui!’

Elk boek is een gevaar geeft een prachtig beeld van de ‘veelheid’ die Andreas Burnier kenmerkte. Het Privé-domein laat ook zien dat de vrouw met ‘de nijpende angst’ voor ‘iedere schijn van permanentie’ na de dood en de joodse begrafenis van haar vader een thuis vindt in het jodendom. De vrouw die het liefst ‘een groepje van één’ vormt, kan in het liberale jodendom deel uitmaken van een gemeenschap, al blijft ze ook het seksisme van het traditionele jodendom, ‘een van de meest *macho* religieuze tradities’, aanstippen. Ze begint als een bezetene te ‘*lernen*’ en ontdekt tot haar verbijstering dat haar mentaliteit, die ze altijd voor uitzonderlijk heeft gehouden – namelijk de combinatie van kritische rationaliteit en ‘mystiek’ – in het jodendom veel voorkomt bij rabbijnen.

In deze laatste levensfase kan Andreas Burnier de lange schaduw van de oorlog echt onder ogen zien. Ze houdt baanbrekende lezingen over het verdriet van onderduikkinderen en neemt het op voor ‘vaderjoden’, een woord dat ze zelf heeft gemunt. Ze benoemt ook dat veel joodse ouders van haar generatie niet in staat waren een normaal voorbeeld aan hun kinderen te geven; in veel gevallen hebben ze hun kinderen een ‘verre van vrolijke, onbezorgde’ jeugd kunnen bieden. Het is

te lezen als een excuus aan haar eigen kinderen, die ze na haar scheiding in pleeggezinnen heeft ondergebracht waar ze het verre van vrolijk hebben gehad.

Een van de ontroerendste teksten uit *Elk boek is een gevaar* is de korte *Droom te Saint-Clair* uit haar privé-archief. In de droom is haar dochter weer klein, twee à drie jaar, en zorgt zij heel goed voor haar. Mensen vragen haar waarom ze dat niet eerder heeft gedaan, toen haar dochter écht klein was, en zij antwoordt dat ze dat toen niet kon, maar dat ze dat nu wil inhalen. Plotseling springen er zes zwarte honden uit een huis en even overweegt ze haar dochter los te laten – ‘maar ik ben vastbesloten dat niet te doen en loop rustig verder met haar op mijn arm’.